

ALFÖLDY JENŐ

Lukács György centenáriumán

Illyés Gyula öregkori könyvében, a *Kháron ladikján* lapjain bukkantam erre a följegyzésre: a költő megkérdezi Lukács Györgyöt, „Mi tartott meg ilyen elevenségben, ilyen hitben?” A filozófus felelete: „Az tart meg, hogy nincs benső életem. Mindennel foglalkozom, csak a lelkemmel nem foglalkozom soha.” S Illyés hozzáfűzi: „Ámulva és irigyelve fürkészem, hogyan tanulhatnám el a módszerét, az életmódját.”

A hatvanas évek második felében — nagyobb erőbefektetéssel épp Illyés Gyula e följegyzésének idején, 1968 táján — kezdtem ismerkedésemet Lukács György munkáival. Főleg *Az esztétikum sajátossága* tanulmányozása közben éreztem hasonlót, mint legkedvesebb íróm, a *Kháron ladikján* szerzője. *A partikuláris egyéntől az emberi nem öntudatáig* című fejezet ébresztett rá törvényalkotóan általánosító megfogalmazásával: a világ megismerésének és megváltoztatásának folyamatában föltétlenül szükségünk van bizonyos önzetlenségre; szüntelenül önvizsgálatra készítenek bennünket személyes érdekeink, hogy gondolkodásunk és cselekvésünk ne váljék önérdekűvé. A filozófus nyelvében mondvá: „A morálisan cselekvő szubjektumban meglévő partikuláris egyedinek és nembeli általánosnak ez a soha teljesen meg nem szüntethető ellentétessége az etika egyik alapvető problémája. (...) éppen az erkölcsi felelősség tartalmazza a szubjektum számára azt a posztulátumot, hogy a világot magánvalóságában megismerje.”

Ezt a magatartást érzékeltem és tiszteltem mindig a filozófus megnyilatkozásaiban, még azokban is, amelyeket nem tudtam elfogadni. Az önbírálat készsége ugyanis oly erősen fejlett volt benne, hogy soha nem lehetett megtagadni tőle a bizalmat: ez a képessége eleve magában hordozza annak lehetőségét, hogy a dolgot újragondolva, kiküszöbölje ítéleteinek hibáit, melyek érzésem szerint gondolkodói radikalizmusából és az általa nem kiemelkedően fontosnak tartott művészek olykor sommás elintézéséből fakadtak.

Életművében gyakran találkozhatunk Ibsen Peer Gyntjéből az egyik szereplő megkülönböztetésével, hogy mi a különbség ember és manó között. A manó jelszava: „légy elég magadnak”, az emberé pedig: „légy önmagad” — amit én önkéntelenül így egészítettem ki Shakespeare segítségével: „légy hű magadhoz” — törekedj arra, hogy önnön emberi lényegedhez jussál.

Végigtekintve életútján és munkásságán, lépten-nyomon annak gyönyörű dokumentumaival találkozhatunk, milyen következetes volt ennek az elvnek érvényesítésében, tudományos, politikai és kritikusi döntéseiben.

Az önmeghaladás, a társadalmi determináció leküzdése mindjárt a pálya elején megmutatkozik: „Közismert tény, hogy kapitalista, »lipótvárosi« csa-

lábból származom. (...) az akkori »lipótvárosi« életvitel módjával gyermekkorom óta mélyen elégedetlen voltam. S mivel apám gazdasági működésével kapcsolatban állandó érintkezésben álltunk a városi patriciátus és hivatalnokdzsentrí képviselőivel, ez elutasító magatartás magától kiterjedt rájuk is» — írja a *Magyar irodalom — magyar kultúra* előszavában. S néhány mondattal feljebb elmondja, „hogyan küszködtem kamaszkorom óta nagyrészt irodalmi cikkek formájában hivatalos magyar környezetemmel, hogyan váltam szellemileg az idegenség érzésétől áthatott tiltakozóból olyan ellenzékivé, aki a magyar fejlődés valódi és mély irányzatainak felismerése segítségével rendszeres ideológiai harcot folytat a magyar nép fejlődési akadályainak lerombolásáért” (kiemelés: A. J.).

Ez a küldetéstudat, ez a patétikusan vallott objektivitás emelte őt századunk nagy forradalmárainak sorába, s máig elsőrendű példát adott azzal, hogy a magyar fejlődést fékező, kártékony megosztottságot okozó falu-város — vagy a művészeti életben: népies-urbánus — viszályok ellenében hatékony ellenszert kínált. Igaz, filozófiai munkásságához, a rendszeres marxista esztétika kidolgozásához (*Az esztétikum sajátossága*), az irracionális modern filozófiák bírálatához (*Az ész trónfosztása*), ontológiai, etikai műveihez és világ-irodalmi tanulmányaihoz mérve, oeuvre-jének ez a vetülete csupán kis résznek vehető, de a magyar irodalom és kultúra szempontjából igenis összefüggő nyomvonalat rajzolnak ki ide tartozó lépései. S mondanom sem kell, nemcsak polgári származékok tekinthetik őt példaképnek, hanem a másik, a „népi” oldalhoz tartozók is követhetik abban, amit egyszerű formulával így fogalmazhatunk meg: arra törekedni, hogy ne a létünk határozza meg a tudatunkat, hanem a tudatunk váljék „anyagi erővé”, s az határozza meg a létünket — humánus és elfogulatlan választásainkat, terveinket és döntéseinket.

Íme a futólagos áttekintés, mennyire nem pusztán epizodikus „a magyar nép fejlődési akadályainak lerombolásáért” folytatott munkája.

Mindössze huszonkét esztendő, amikor 1907-ben megírja első lírakitikáját, a Kosztolányi *Négy fal közöttjéről* szólót. Már ekkortól világossá válik, hogy minden értéket Ady Endréhez, ifjúkora óriási, sokkhatászerű élményéhez mér: „Ady... semmi sem bizonyítja jobban az ő egyetlen jelentőségét a most kialakuló magyar költészetben, hogy nem lehet költőről beszélni, anélkül, hogy róla ne beszélne az ember; ő az egyetlen fix pont a mostani káoszban; hozzá kell mérni mindenkit.”

Már itt eldől, hogy a legnagyobb érték biztos szemű fölismerőjeként a Nyugat többi kiváló költőjét élete végéig alulértékeli. A folyóirat vezető kritikussai, Osvát, Hatvány, Ignó, Schöpflin és a költőkritikusok, Karinthy, Kosztolányi, Babits, Tóth Árpád, Füst Milán és a többiek által többé-kevésbé egyetértésben föllállított értékrenddel szembe fordul. Bizonyos dacot éreztetve áll inkább Lesznai Anna, s egyre inkább Balázs Béla költészete és esztétikája mellé. Rövidesen kiderül, a legmagasabb csúcsokra tekintő elméleti szakemberrel van dolgunk, akinek szemében az irodalom lényegesen több, mint irodalom; társadalmi mozgalom, amelynek legkiválóbb képviselői, Ady és Móricz, a közelgő társadalmi forradalom kitöréséhez gyűjtik érveiket. Ez a piramisszerűen Ady Endrében kicsúcsosodó értékrend nem teszi lehetővé, hogy igazából elvegyüljön a kritika mindennapos tennivalóiban; amikor kritikát ír; akkor is teoretikusként szólal meg, s ritkán törekszik arra, hogy tehetségeket fedezzen föl és különböztessen meg, szerény, de biztos értékeket szemelgessen az irodalmi termésből. Nem kíván mindenáron „szót érteni” kora irodalmá-

val; a Nyugat „nagy korszakát” lényegében csak Ady „nagy korszakának” tartja, s ez későbbi értékudatát is meghatározza.

Voltak erre személyes indítékai: Babits szigorúan megdorgálta korai elméleti művét, *A lélek és a formák* címűt, s mint visszaemlékezéseiben megvallja, Osvát szemében egyszerűen „rossz író” volt. Ennek azonban az volt a fő oka, hogy Adyban épp azt ünnepelte, amiért a költő sok esetben a Népszava hasábjaira szorult, a Nyugat „elvszerű” apolitikusságáért: társadalomkritikai, forradalmi szellemiségű költőként értékelte nagyra, olyanként, mint akinek egyetemességet magában foglaló lírai szubjektivitása az élet legfőbb princípiumainak rangján szólaltatja meg a magyar nép szabadságakarátát, s minden jogos érdekét. Ezért utasította el Ignotusnak azt a véleményét, mely szerint Ady „primus inter pares”; szerinte Ady egyszerűen *primus* — nem első az egyenlők közt, hanem páratlan, ő az első. Annnyira, hogy az ellenforradalom és a második világháború korában, sőt a felszabadulás utáni demokratikus átalakulás éveiben és legutolsó éveiben is, minduntalan visszatérő motívuma írásainak az életreszóló Ady-élmény, mint a magyar nép sorsával őt egybekapcsoló irodalmi élmény.

Radikális ellenzéki gondolkodóból 1918 végén, a forradalmi események hatására jutott el a marxizmushoz, majd emigránsként a leninizmushoz. Tizenkilences politikai szereplésére visszatekintő tévéinterjújában mondta el, hogyan is fogta föl feladatát tizenkilenc nyarán, amikor politikai biztosként a fronton küzdő vöröskatonák közé küldték, akiknek tisztikarában jócskán harcoltak politikailag semleges, esetleg éppen konzervatív szemléletűek. Világosan fölismerete, hogy ezeknek az embereknek hiába magyarázná a kommunizmus történelmi igazát, ők a hazájukért, szülőföldjükért, az ország határaiért fogtak fegyvert a proletárhatalom oldalán. Ő tekintettel volt indítékaikra, s ennek megfelelő körültekintéssel és taktikával fejtette ki propagandamunkáját. Innen eredeztethetjük mindenkori törekvését (még a sztálinizmus árnyékába kerülve, ahhoz itt-ott alkalmazkodva is) a doktrinérség hajlamán való fölülkerekedésre.

A doktrinérség, mint a munkásmozgalomhoz elméleti meggondolás útján közeledő értelmiségiek „gyermekbetegsége”, mely oly könnyen okoz voluntarisztikus merevséget az agitációs munkában is, a művészetpolitikában és a politikai vezetésben is, számos bajt hozott a Tanácsköztársaság idején. (Kitűnő képet fest erről Sinkó Ervin *Optimisták* című regényében, melynek egyik alakját éppen Lukács Györgyről mintázta.) Lukács György, mint a Tanácsköztársaság kulturális népbiztosa, humanista kultúrájától indítatva, az írókra, művészekre és általában a szellem embereire nézve rendkívül előnyös tervezetet dolgozott ki; ennek gyakorlati megvalósítása pusztán a háborúban kivértelt ország szűkös pénzügyi helyzete miatt ment füstbe. Ami tehát „anti-doktrinérségnek” tetszik az utókor szemében az ő magatartásából, az ekkor egyelőre inkább egyéni adottságainak köszönhető, mintsem elméleti fölismeréseinek.

A doktrinérséggel összefüggő szektás vezetői magatartás tudatos leküzdését az emigrációs, illetve az illegális mozgalmi munkában tűzte ki célul. Tudvalevő, hogy a Tanácsköztársaság életben maradt vezetői a bukás után, az új megoldás útjait keresve, új programot terveztek, s ekkor nyílt szakítás történt a korábban is érzékelhető két szárny, Kun Béla és Landler Jenő frakciója között. E nézeteltérésekben Lukács a mérsékeltebb nézeteket valló Landler Jenő oldalán állt. Landler halála után, a húszas évek végén *Blum* álnéven Lukács téziseket fogalmazott meg a kommunisták forradalmi stratégiájáról, melynek fontos taktikai konzekvenciái is voltak. Az úgynevezett „Blum-tézi-

sek" lényege, hogy a Tanácsköztársaságban a proletárdiktatúra vezetői nem vették figyelembe: Magyarországon nem egy, hanem két uralkodó osztály, a tőkésék és a földbirtokosok kezében van a hatalom; ennek megdöntése nem lehet csupán a tőkésekkel szemben föllépő munkásosztály egyedüli feladata. Szükség van a dolgozó parasztság szövetségére, mely nélkül a forradalmat megvívni és a hatalmat megtartani nem lehet. A közvetlen cél az ország adott fejlettségi fokán nem a proletárdiktatúra, hanem a népi demokratikus forradalom, egyelőre köztársasági államformával. A Blum-téziseknek voltak árnyalati fogyatékségei, amint ezt 1956 nyarán egy konferencián Lukács György bevonásával egy erre kijelölt munkaközösség elemzése megállapította, de alapjában annak a forradalmi átalakulásnak az irányába mutatott, ami 1945 és 1948 között ment végbe az országban; a történelem igazolta.

Ebben a három-négy évben Lukács György kultúrpolitikai téren vette ki részét a mozgalmi munkából, főleg az irodalom helyzeti elemzésével, mely folytatása volt a harmincas évek második és a negyvenes évek első felében, a moszkvai Új Hangban megjelentetett cikksorozatának.

Az emigrációban írt cikkei nagy körültekintéssel és taktikai érzékkel elemezték irodalmunkat. Azok, akik túlságosan szigorúnak — vagy bizonyos értékeket mellőzőnek — érzik ezeket a cikkeket, sokszor megfelejtenek egy lényegbe vágó megfontolásról. Ha Lukács György cikkekben méltatja például József Attila, Radnóti Miklós és más, erősen baloldali költők, írók műveit, akkor ezzel a Horthy-rendszer biztonsági szerveinek figyelmét előbb-utóbb fölkelti e költők és írók iránt, s így sokkal nagyobb bajt zúdít rájuk, mint amekkora ideológiai segítséget nyújthat nekik. Ezért Lukács inkább arra törekedett, hogy elemezze és bírálatokkal orientálja azokat az írókat, akikben fölcillan a szövetség lehetősége, de egyelőre nem állnak következetesen baloldali állásponton, s népi demokratikus szempontból is tévedések zavarják elvi meggyőződésüket. A népi írókat romantikusan antikapitalista álláspontjukért bírálta, a Szép Szó köré tömörült „urbánusokat” pedig azért, mert a népiek ilyen tévedéseire úgy reagáltak, mintha azok mindnyájan szélsőjobboldali, „völkisch” mozgalmat szolgálnának. Egyetérttek azokkal, akik utólag úgy látják, Lukács valamivel több előzékenységet tanúsított a népiekkel, mint az urbánusokkal. Annyit nem, hogy a Horthy-rendőrség karjaiba hajtsa őket (egy moszkvai emigráns kommunista kritikátlan lelkesedése irántuk ezzel lett volna egyenlő), de annyit igen, hogy a polgári radikális írók és újságírók előtt kevésbé vált rokonszenvéssé, mint az úgynevezett népiek előtt.

Utólag így értékelte az Új Hang-beli működését: „Itt kísérletem meg az urbánusok és a népiesek hamis ellentétét egy igazi magyar demokratikus népfront nézőpontjából bírálatnak alávetni. (...) Az urbánusok bírálata nálam abban csúcsonodott ki: milyen eltorzulásokat okoznak a forradalmi demokrácia magyar kialakulásában olyan liberális előítéletek, mint például a radikális földreform bírálata a nagybirtok zavartalan kapitalista fejlődése szempontjából. Míg itt liberalizmus és demokrácia, nem pedig szocializmus és demokrácia ellentétéről van szó, addig Révai is és én is a népiesek spontán plebejus demokratizmusát mindig elismertük és támogattuk, csak azt vetettük szemükre, hogy ezt a helyes elképzelést gyakran következtetlenül (és így a népellenes reakciónak engedményeket téve) képviselik.” Végeredményben azért rokonszenvezett jobban a népiek balszárnyával, mint a polgári radikálisokkal, mert a népi írók földreformot akartak, a polgári radikálisok viszont nem akarták államosítani a nagyüzemeket. (Hozzá kell tennem: Lukáccsal ellentétben, Révai nem maradt hű ehhez a demokratizmushoz.)

A felszabadulás utáni ideológiai munkájáról ezeket írta: „Hazatérésem után szerencsés körülmények lehetővé tették a népfrontvonalnak továbbvite-
lét. Rákosiék észrevették, hogy a szociáldemokráciával való versenyfutásban
ez a kritikai irányzat alkalmas arra, hogy az értelmiség legnagyobb és legjobb
részét a kommunista párthoz hozza közelebb. Ezért a két párt egyesüléséig
ellentmondás nélkül eltűrték kritikai működésemet. Még ha a közvetlen
demokráciáért léptem is fel, még ha a pártos költőt partizánnak neveztem is,
még ha a kultúra kommunista irányítását tisztán ideológiaiaink nyilvánítottam
is, kizárva bármilyen adminisztratív beavatkozást (.), nem hangzott el elle-
nem semmiféle hivatalos bíráló. Csak miután a két párt egyesült, miután be-
indult a Rajk-per s annak folytatásai, szabadították rám Rákosiék Rudas
László úgynevezett bírálását.”

Vannak ítéletei ebben az újabb, aktív kritikusi korszakában is irodal-
munkról, amelyeket nem tudok elfogadni. (Például Kassák Lajosról vagy a
„harmadik nemzedék” költőiről.) A csúcokra tekintő, József Attilát, Radnótit
is pozitív kivételként csak meg-megemlítő, de kevésbé elemző ítéleteiben még
mindig Ady Endre a csaknem kizárólagos példakép, s *Ady nem alkuszik* című
írásában például azt állítja, hogy a két háború közt nem volt Ady Endrénk.
A szónak olyan banális értelmében, hogy Ady 1919-ben meghalt, ez kétség-
telen, de más szempontból anakronizmusnak hangzik, mert nincs tekintettel
például József Attila vagy Radnóti antifasiszta, szocialista szellemű költésze-
tére, s Illyés Gyula, Vas István és mások ilyen irányú törekvéseit is mellőzi
— hogy most csak a líránál maradjak, mely az ő minősítésében is *vezető mű-
faj* ekkori irodalmunkban. Ellentmondásnak érzem, hogy ugyanekkor két pró-
zaíró — Kolozsvári Grandpierre Emilt és Sötér Istvánt — értékel kiemelve, s
bár az ő érdemeiket csöppet sem szeretném kisebbíteni, jó néhány költőt is
„észrevehetett” volna, ha már a lírát vezető műfajnak mondta. Adyhoz mér-
hető elismerést csupán Bartók, főleg mint a *Cantata profana* szerzője, kap
tőle. Babits-tanulmányát méltányos írásnak tartom, azzal a nyilvánvaló poli-
tikai szándékával együtt, hogy a Babitsnak tulajdonított „nemesi liberalizmus”
híveit is a népi demokratizmus ügyének nyerve meg. Abban azonban biztos
vagyok, hogy az utókor gondolkodásában közelebb kell egymáshoz kerülnie
Németh László minőségiszocializmusának és Lukács György marxizmusának;
Németh László működését egyoldalúan, főleg a *Kisebbségben* téveszméi alap-
ján ítélte meg.

1949 után már nem felelt meg Rákosiéknak az a minden irányban — így
a szektássággal szemben is — kérlelhetetlen demokratizmus, ami jellemezte
irodalomszemléletét; az oldódás éveitől ő is a mellőzöttek sorsára jutott. A XX.
kongresszus utáni megnyilatkozásaiban azután azokhoz a marxistákhoz tarto-
zott, akik nemzetközi viszonylatban is a leghatározottabban léptek föl az em-
berek valóságos érdekeitől elszakadt, esztétikailag kiüresedett, álrealista művé-
szettel szemben — és általában a szektásság, pártbürokratizmus és antihu-
manizmus ellen. Saját kezdeteihez, az egész életművén végig követhető gya-
korlatához tért vissza az olyan művek elismerésével, amelyek a sztálini kor-
szak lényegi ábrázolatát adták — például Déry Tibor munkái, Benjámín
László, mint a *Vérző zászlók alatt* költője, a szovjet és a progresszív nyugati
irodalom kiemelkedő művei, vagy a hatvanas évek magyar filmművészeti „új
hulláma”.

A szocializmus demokratizmusát szolgáló írásai, népfrontpolitikai meg-

nyilatkozásai, ha csupán egy mégoly fontos, de kis részét képezik is a rendszeralkotó filozófus életművének, az ünnepi alkalomból ezeket a vonásait szeretném az irodalom híveinek figyelmébe ajánlani. A nagy internacionalista munkásságának ez a része múlhatatlan szellemi érték a nemzet életében.

VÖRÖS LÁSZLÓ

„...a legkisebb dal ugyanolyan intenzív totalitás, mint a leghatalmasabb eposz”

MEGJEGYZÉSEK LUKÁCS GYÖRGY TOTALITÁSELMÉLETÉHEZ

1916 júniusában, a világháború kellős közepén írta meg Ady — Király Istvánnal szólva — „a nihilérzés reprezentatív versét”, *Dal a boldogtalanságról* című költeményét:

*Minden, amiben hittünk,
Odavan, odavan, odavan
És szerencsés
És boldog, ki csak önmagáért
Boldogtalan.*

*Mert minden odavan,
Minden, amiben hittünk,
Zászlók, kiket ormokra vittünk.
Ma minden odavan
S boldog, aki boldogtalan.*

*Boldog, aki boldogtalan,
Mert minden odavan,
Odavan, odavan, odavan.*

Minek vegyük e verset? Teljes kilátástalanságnak; végtelen pesszimizmusnak, magamegadásnak, fegyverletételnek a humánumért, az emberiség jobbik énjének felülkerekedéseért vívott küzdelemben? Vagy Ady folytonos érzéshullámlásában olyan átmeneti állomásnak, amely után jöttek még szép számmal hívőbb és harcosabb versek is, megteremtve a szép egyensúlyt egy roppant nehezen elviselhető kor nagyon összetett költői feldolgozásában? Vagy netán lenne még valami másfajta értelmezési lehetőség is? A lukácsi intenzív totalitás kategóriájának síkjára átvetítve a kérdéseket: minősíthető-e önmagában *egyetlen* költemény a valóság-hűség szempontjából, vagy csak versek hosszú sorában érhető tetten és kérhető számon egy nagyon bonyolult valóság komplex lírai megjelenítése? A válasz már pusztán azért sem könnyű, mert magának Lukácsnak se volt mennyiségileg és minőségileg egyaránt hatalmas munkásságában egységes álláspontja erről; nézeteit nemegyszer módosította, néha egymással homlokegyenest szembe forduló módon.¹

Általánosan elfogadott ma már, hogy a totalitás kategóriája a lukácsi esztétika egyik szerves és központi alkotó eleme. Alapvetésül Lukács több-